

СЕКЦІЯ 5.

СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

ЛЕФТЕРОВ ВАСИЛЬ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри соціології та психології,
доктор психологічних наук, професор

ТРЕТЬЯКОВА ТЕТЯНА МИКОЛАЇВНА

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри соціології та психології

РІЗНОВИДИ І МЕТОДИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ТИСКУ, НЕПРИПУСТИМІ В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

У психологічній теорії та практиці питання психологічного тиску розглянуто досить докладно й змістовно. Зокрема, у доктринальній площині аналіз основних учень про природу й особливості психологічного тиску під час кримінального судочинства здійснений у роботах В.Д. Берназа, М.І. Єнікеєва, М.В. Костицького, Є.Д. Лук'янчикова, В.Ю. Шепітько, О.К. Черновського, Ю.В. Чуфаровського та інших науковців [1-4]. Загалом психологічний тиск визначається як вплив на інших людей, що здійснюється з метою змінити їх психологічні установки, погляди, думки, судження, рішення, дії або поведінку.

В психолого-юридичній літературі поняття «психологічний тиск» зазвичай розглядають у межах поняття «психологічний вплив», що є більш ширшим за значенням. Однак дослідники часто ці поняття отожденовують. Психологічний вплив неоднозначно оцінюється у психолого-правовій практиці і визначається як вплив на психічний стан, почуття, думки і вчинки інших людей, що відбувається як безпосередньо, так і опосередковано, оминаючи свідомість, логіку і розум, через навіювання і зараження, через звернення до почуттів і переживань, до несвідомого і звичок, до живих вражень і уявних страхів тощо [5-6].

Слід зазначити, що, окрім поняття психологічний тиск або вплив, іноді використовують і такі поняття, як психологічне насильство, психологічний пресинг, психологічна агресія, емоційне насильство тощо.

Проблема меж допустимого психологічного впливу у кримінальному судочинстві є однією з дискусійних та не вирішених до кінця в

науковому дискурсі, а також у кримінально-процесуальній та судовій практиці. Норми міжнародного права, Конституція України та чинне кримінально-процесуальне законодавство обмежують межі психологічного впливу на учасників кримінального процесу як під час досудового слідства, так і в процесі судового розгляду. Але на сьогодні не всі питання, пов'язані з правовою регламентацією подібних обмежень, знайшли своє однозначне вирішення.

Різні методи психологічного впливу, пресингу, примусу, навіювання, маніпуляції тощо, в тому числі й елементи психологічного тиску та психологічного насильства, застосовуються майже в усіх сферах людського спілкування та соціальної взаємодії [6-7]. В.П. Шейнов визначає та ґрунтовно описує такі різновиди психологічного впливу: переконання, прохання, навіювання, зараження, спонукання до наслідування, чутки, формування прихильності, самопросування, примус, напад, ігнорування, приховане управління, маніпулювання, нейролінгвістичне програмування [6]. О.В. Сидоренко відносить до основних різновидів психологічного впливу 1) відкриту психологічну взаємодію як взаємний вплив, цілі якого заздалегідь оголошуються або не приховуються, та 2) приховану психологічну взаємодію – взаємний вплив, цілі якого не оголошуються або маскуються під цілі відкритого взаємодії [8].

Аналізуючи численні наукові праці можемо визначити дві основні групи методів психологічного впливу (тиску), серед яких:

1) методи прямого (безпосереднього) психологічного впливу (тиску);

2) методи непрямого (опосередкованого) психологічного впливу (тиску).

До основних методів першої групи – прямого психологічного тиску належать:

- примус – прямий неприкритий вплив на іншу людину з використанням фізичної сили, вербальної агресії, владних повноважень, інформації тощо;

- погрози – вербальне озвучення наміру у заподіянні шкоди, в тому числі у застосуванні наведених вище засобів примусу;

- приниження – приниження гідності, прагнення морально «розчавити жертву», довести її до стану психологічної протрації, щоб вона втратила контроль над ситуацією і була більш піддана тиску;

- навіювання – особливо сформовані словесні (іноді емоційні) конструкції нав'язування людині інформації ззовні, результатом чого є некритичне сприйняття нею чужих переконань і установок. Крайнім варіантом навіювання є гіпноз, проте навіювання може застосовуватися і в стані неспання. Слід зазначити, що навіювання бувають не лише прямі, а й непрямі (опосередковані), відкриті і приховані, навмисні та природні тощо;

- переконання – найраціональніший вид психологічного тиску, що загалом визнається як гуманний та в цілому допустимий вплив на людини, коли апелюють до розуму і людської логіки, послідовності та доказовості. Проте, іноді під прикриттям переконання застосовуються

деякі інші різновиди психологічного тиску на людину, такі як навіювання, маніпулювання, програмування тощо. Тому переконання, так само як і навіювання, можуть входити до групи як прямих, так і непрямих методів психологічного впливу (тиску).

Крім наведених методів і прийомів прямого психологічного впливу, що іноді неправомірно застосовуються в кримінальному процесі, може йтися про шантаж, наказування, оману, демонстрацію предметів (конклюдентні дії) [4]. При цьому слід відмітити, що психологічний вплив завжди відбувається у разі застосування фізичного насильства, катування, тортур, поганого поводження.

Зазначені методи прямого психологічного тиску суворо заборонені кримінально-процесуальним законодавством і є неприпустимими під час кримінального судочинства. Це зумовлено не лише антигуманністю, а й тому, що при психологічному тиску під час слідчих дій, або розгляду справ у суді підозрювані, обвинувачувані, свідки обмежені або зовсім позбавлені можливості вибирати лінію поведінки, яка зумовлена альтернативою, що ставить слідчий. Єдиний засіб, що дозволяє уникнути загрози, останні бачать у виконанні того, що пропонується слідчим.

На відміну від прямих методів психологічного впливу, непрямі (опосередковані) методи більш психологічно витончені, зазвичай потайливі, підступні та малопримітні. Проте, під час кримінального судочинства, саме ця група методів застосовується найчастіше, в тому числі й виходячи за межі правомірного психологічного впливу [2; 4; 9]. Основними методами опосередкованого психологічного впливу, крім уже наведених вище навіювання та переконання, є психологічні маніпуляції, що визначаються як прагнення змінити всупереч волі людини її поведінку, світогляд або сприйняття за допомогою прихованої, насильницької або шахрайської стратегії. Розрізняють деструктивні та конструктивні маніпуляції [10]. При цьому саме деструктивні маніпуляції визнаються неетичним та неприйнятними у кримінально-процесуальній практиці. Такі маніпуляції є опосередкованим видом психологічного тиску, коли людина може не розуміти ані справжніх мотивів маніпулятора, ані факту самого впливу.

Серед найбільш типових прийомів і технік маніпуляції виділяють такі: маніпуляції із використанням почуття провини, страху, самолюбства, обов'язку, образи тощо; хибне перепитування, або оманливі уточнення; швидкий темп, або невинуватий поспіх; використання ефекту помилкової підозри; недомовка, з натяками на якісь особливі обставини; провокування уявності, або надуманість звинувачень; заманювання в пастку, або уявне визнання вигоди опонента; імітація упередженості; навмисна помилка чи помилкове домислювання; несподіване цитування, або перекручені слова опонента як доказ; ілюзія вибору; команди, приховані в запитаннях; кодування; логіко-психологічні пастки та велика кількість інших прийомів, дослідження та винахід яких тривають [6; 7; 11].

Під час слідчих дій та судових процесів іноді неправомірно використовуються навідні запитання, підказки відповіді чи частини відповіді, елементи психологічного програмування, навіювання, психологічні пастки, хибні й провокаційні твердження та інші маніпулятивні засоби, які можна об'єднати у групу прийомів психолінгвістичного впливу та примусу. Слід зазначити, що багато з наведених вище прийомів маніпуляції співвідносяться із психолінгвістичним впливом, що полягає у моделюванні особливим чином та використанні слів і мовних засобів, які впливають на людину [12].

Отже, в психологічній науці і практиці на сьогодні досліджені та розроблені численні різновиди та методи психологічного тиску і впливу на людей, які всупереч закону іноді можуть застосовуватись у кримінальному судочинстві, що суперечить базовим принципам судочинства, зокрема принципам поваги до честі та гідності, об'єктивної істини, справедливості тощо. Проте, питання про допустимість заходів психологічного впливу при розслідуванні злочинів та судового провадження було і залишається одним з найбільш складних, гострих і дискусійних як у сфері міжнародного права, так й у вітчизняній юриспруденції.

Список використаної літератури:

1. Берназ В.Д. Психологическое воздействие в следственной деятельности. *Теорія та практика застосування чинного кримінального і кримінального процесуального законодавства в сучасних умовах* – Тези доповідей науково-практичної конференції 25 квітня 2002 р. Ч. 1. К., 2002. С. 177-179.
2. Еникеев М. И. Юридическая психология. С основами общей и социальной психологии : Учебник для вузов. М. : Норма, 2005. 640 с.
3. Лук'янчиков Є.Д., Лук'янчиков Б.Є. Психологічний вплив у досудовому провадженні. «КПІ» ВІСНИК НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Вип. (14). 2012.
4. Шепітько В. Ю. Допит : Науково-практичний посібник. Харків : Нац. юрид. академія України, 1998. 36 с.
5. Юридическая психология: Терминологический словарь / сост. Бандурка А. М., Венедиктов В. С., Тимченко А. В., Христенко В. Е., Калиновский В. Б. / под ред. Бандурки А. М. Харьков: Тимченко, 2005. 432 с.
6. Шейнов В.П. Психологическое влияние. 2-е изд. Минск: Харвест, 2008. 800 с.
7. Психология обмана, манипуляций, кодирования / Р. М. Гарифуллин. Йошкар-Ола : РТО, 1997. 164 с.
8. Сидоренко Е.В. Тренинг влияния и противостояния влиянию. 3-е изд. Санкт-Петербург: Изд-во «АСТ», 2017. 150 с.
9. Зейкан Я. П. Методика перехресного допиту в суді. Харків: Харків: Фактор, 2016. 192 с.
10. Лефтеров В.А. К проблеме психического здоровья личности и современного информационного воздействия. Наука і освіта. № 12. 2014 / СХХІХ. С. 177-184.
11. Таранов П.С. Приемы влияния на людей. М.: ФАИР-ПРЕСС, 2000. 608 с.
12. Психолінгвістика. Psycholinguistics. зб. наук. праць ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

вороди». Переяслав-Хмельницький: ФОП Домбровська Я. М., 2016. Вип. 19 (1). 216 с.

Ключові слова: психологічний тиск, групи методів психологічного впливу, кримінальне судочинство, навчовання, маніпуляції, навідні запитання.

Ключевые слова: психологическое давление, группы методов психологического воздействия, уголовное судопроизводство, внушение, манипуляции, наводящие вопросы.

Key words: psychological pressure, groups of methods of psychological influence, criminal justice, suggestions, manipulations, suggestive questions.

ІГНАТЬЄВА ІРИНА ІГОРІВНА

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри соціології та психології, кандидат політичних наук

МЕЛЬНИКОВ АНДРІЙ СЕРГІЙОВИЧ

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри соціології та психології,
кандидат соціологічних наук, доцент

МЕТОДОЛОГІЯ МЕНТАЛЬНОЇ КАРТОГРАФІЇ У СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ МІСТА

Соціологія міста отримала статус одного з ключових елементів у системі спеціальних та галузевих соціологічних дисциплін. Протягом останніх декад цей напрямок демонструє низку актуальних теоретико-методологічних здобутків, які мають великий потенціал у різних областях суспільствознавства. До таких здобутків належить методологія ментальної картографії, що розвивається у контексті масштабнішої дослідницької стратегії соціальної топології та соціології простору.

Методологію ментальної картографії у дослідженнях міста одним із перших використав американець Кевін Лінч. В його роботі «Образ міста» було представлено фундаментальні засади аналізу міста як когнітивного образу, що склався у свідомості його мешканців. Автор мав на меті сконструювати образ міста, що став би основою ефективного міського планування, за якого було б враховано різноманітні елементи когнітивної репрезентації середовища: шляхи, вузли, межі, архітектурні домінанти тощо [1]. Результати дослідження було синтезовано у вигляді серії мап із зазначенням помилок у плануванні та, навпаки, сильних сторін міського ландшафту. Попри те, що проблематика соціокультурної ідентифікації виходила за межі дослідницького предмета, розроблена К. Лінчем методологія продемонструвала ефективність у розкритті ціннісних і смислових засад формування соціетальної свідомості міської спільноти.